ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 10 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

ISLOM BANK OYNALARIDA MURABAHA VA IJARA OPERATSIYALARI HISOBI VA HISOBOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Alimnazarova Zulayho Sherzod qizi
Tashkent International University of Education magistranti.

https://doi.org/10.5281/zenodo.23891731

Annotatsiya. *Islom bank oynalarida amalga oshiriladigan murabaha va ijara operatsiyalarining buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritishdagi muammolar o'rganilgan.*

An'anaviy banklarda qo'llaniladigan hisob usullari islom moliyasining o'ziga xos shartlariga to'liq mos kelmasligi ko'rsatib o'tilgan. Muallif murabaha bo'yicha daromadni tan olish, ijarada aktivni hisobga olish va shariat talablariga rioya etilishini hisobotda aks ettirish bo'yicha takliflar beradi.

Kalit so'zlar: *islom banki, murabaha, ijara, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, AAOIFI, MHXS.*

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekistonda islom moliyalashtirish tamoyillariga qiziqish sezilarli darajada oshdi. Aholining bir qismi foizga asoslangan kreditdan ongli ravishda voz kechadi, tadbirkorlar esa foizsiz moliyalashtirish manbalarini qidiradi. Shu sababli tijorat banklarida «islom oynalari» deb ataladigan alohida bo'linmalar tashkil etilmoqda. Bunday oynalar odatdagi bankning tarkibida ishlaydi, lekin mahsulotlari islom moliyasi qoidalariga muvofiq tuziladi.

Islom oynalarida eng ko'p qo'llaniladigan vositalar murabaha va ijaradir. Murabahada bank mijoz so'ragan tovarni o'zi sotib oladi va uni ustama bilan, odatda bo'lib to'lash sharti bilan mijozga sotadi. Ijarada esa bank aktivga egalik qilib turadi, mijoz uni belgilangan haq evaziga ishlatadi. Ikki holatda ham bank pul qarz bermaydi, balki real tovar yoki aktivga bog'langan bitim tuzadi. Hisobning asosiy qiyinchiligi ham aynan shundan kelib chiqadi: bitimning iqtisodiy mazmuni kreditga o'xshasa-da, huquqiy shakli oldi-sotdi yoki ijaradir.

Islom bank oynalarida murabaha va ijara operatsiyalarini hisobga olish va hisobotda aks ettirishdagi mavjud kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdir.

Murabaha operatsiyalarining hisobi

Murabaha bo'yicha hisobning birinchi masalasi tovarning qaysi bosqichda va qaysi moddada hisobga olinishidir. Bank tovarni yetkazib beruvchidan sotib olgandan keyin va mijozga sotguniga qadar u bankning xavfi ostida turadi. Shu paytda tovar kredit qoldig'i sifatida emas, balki bankning tovar-moddiy zaxirasi sifatida aks ettirilishi kerak. Amaliyotda esa ba'zan bu bosqich o'tkazib yuboriladi va operatsiya boshidanoq kreditga o'xshatib rasmiylashtiriladi va bunday yondashuv bitimning shariatga mosligini hisobot orqali isbotlashni qiyinlashtiradi.

Ikkinchi masala ustamani, ya'ni bank daromadini tan olishdir. Murabahada sotuv narxi shartnoma tuzilgan paytda qayd etiladi va keyin o'zgarmaydi. Mijoz to'lovni kechiktirsa, bank qo'shimcha foiz hisoblay olmaydi. Shuning uchun daromad to'lov muddatiga mutanosib ravishda, ya'ni davrlar bo'yicha taqsimlanib tan olinishi maqsadga muvofiq.

Bunda kechiktirilgan daromad alohida hisobvaraqda yuritilib, har oy hisobot daromadiga o‘tkazib boriladi. Ko‘p hollarda bu mexanizm foizli kredit bo‘yicha daromad hisoblashga o‘xshatib qo‘llaniladi, biroq tarkibiy farqlarni hisobga olish lozimdir.

Uchinchi masala mijoz to‘lay olmagan holatlarga taalluqli. Foizli kreditda ustama va jarima bank daromadiga o‘tadi.

Islom moliyasida esa kechikish uchun olingan mablag‘lar bankning daromadi bo‘la olmaydi, u xayriya maqsadlariga yo‘naltiriladi. Demak, bunday tushumlar daromad hisobvaraqlarida emas, alohida majburiyat yoki xayriya fondi hisobida yuritilishi kerak.

Bu talab hozirgi hisobvaraqlar rejasida o‘z aksini to‘liq topmagan.

Ijara operatsiyalarining hisobi

Ijarada asosiy masala aktivga egalik va uning eskirishi bilan bog‘liq. Ijara shartnomasida aktiv bankning mulki bo‘lib qoladi, shu boisdan u bank balansida asosiy vositalar yoki ijaraga berilgan aktivlar sifatida hisobga olinishi lozim. Eskirish ham bank tomonidan hisoblanadi, chunki egalik xavfi uning zimmasida.

Ikkinchi tomondan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining ijara bo‘yicha talablari (MHXS 16) ijarachiga yo‘naltirilgan. Ijaraga beruvchi sifatida bank moliyaviy yoki operatsion ijara toifasini aniqlashi kerak. Islom ijarasi, ayniqsa mulkka egalik qilishga olib keladigan shakli (ijara muntahiya bit-tamlik), odatdagi moliyaviy lizingga juda yaqin keladi. Lekin undagi shartlar, masalan saqlash va sug‘urta xarajatlari hamda aktivning halokat xavfini kim ko‘tarishi, an’anaviy lizingdan farq qiladi. Bu farqlar hisob siyosatida aniq belgilanmasa, bitim noto‘g‘ri tasniflanishi mumkin.

Uchinchidan, ijara to‘lovlari tarkibida asosiy qarzni qoplash va daromad qismlarini ajratish masalasi turadi. Bank ijara to‘lovini davr daromadi sifatida tan oladi, lekin daromad hisobi aktiv qiymati va eskirish bilan bog‘langan bo‘lishi kerak. Shunda hisobot ijarani yashirin kredit emas, balki real aktivdan olingan daromad sifatida ko‘rsatadi.

Hisobot masalalari

Islom oynasi bankning mustaqil yuridik shaxsi emas, shuning uchun uning hisoboti umumiy bank hisobotidan ajratib ko‘rsatilishi ham, ko‘rsatilmasligi ham mumkin. Amalda ikkinchi holat ko‘proq uchraydi va bu bir necha muammo tug‘diradi.

1. Islom oynasidagi mablag‘lar an’anaviy operatsiyalar mablag‘lari bilan aralashmasligi shart. Aks holda mijozlar va shariat kengashi bank mablag‘i va daromadi qayerdan kelayotganini tekshira olmaydi. Shu sababli islom oynasi uchun alohida balans va daromadlar hisobotini yuritish, hech bo‘lmaganda boshqaruv hisoboti darajasida ajratib borish tavsiya etiladi.

2. Shariatga moslik haqida axborot. Xalqaro amaliyotda AAOIFI standartlari islom banklaridan shariat nazorat kengashi hisobotini, xayriya mablag‘laridan foydalanish bo‘yicha ma’lumotni va shariatga zid manbalardan tushgan daromadlar haqidagi axborotni ochiqlashni talab qiladi. Bizda bunday ochiqlash shakli hali mustahkam amaliyotda o‘rnashmagan.

3. Murabaha va ijara bo‘yicha tasniflash. Moliyaviy hisobotga ilova qilinadigan izohlarda murabaha debitorligi, kechiktirilgan daromad, ijaraga berilgan aktivlar va ularning eskirishi

alohida ko‘rsatilishi, muddatlar bo‘yicha tahlil berilishi maqsadga muvofiq. Bunday shaffoflik bank risklarini baholash va mijozlarning ishonchini mustahkamlash uchun muhimdir.

Takliflar

Tahlil asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin.

1. Murabaha va ijara operatsiyalari uchun hisobvaraqlar rejasida alohida hisobvaraqlar guruhi kiritilishi kerak: murabaha uchun sotib olingan tovarlar, murabaha debitorligi, kechiktirilgan daromad; ijara uchun ijaraga berilgan aktivlar, ularning eskirishi va ijara daromadlari.
2. Banklarda islom oynalari uchun alohida hisob siyosati qabul qilinishi, unda daromadning tan olinishi, kechikish uchun olingan mablag‘larni hisobga olish va xayriyaga yo‘naltirish tartibi aniq yozilishi lozimdir.
3. Islom oynasi mablag‘lari va daromadlari boshqa operatsiyalardan ajratib yuritilishi, bu ajratish ichki nazorat va audit orqali tasdiqlanishi kerak bo‘ladi.
4. Hisobot shakllariga shariat nazorati haqida ma’lumot va xayriya mablag‘lari harakati bo‘yicha izoh kiritish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunda AAOIFI standartlari va MHXS talablarini uyg‘unlashtirish, ya’ni xalqaro amaliyotni mahalliy sharoitga moslashtirish yo‘li tanlanishi shart.
5. Buxgalterlar va ichki auditorlarning malakasini oshirish zarur. Islom moliyasi bo‘yicha hisobning o‘ziga xosligini bilmaydigan mutaxassis hatto to‘g‘ri niyatda ham xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin.

Xulosa

Murabaha va ijara operatsiyalarining hisobi va hisoboti islom bank oynalarining ishonchli ishlashi uchun asosiy shartlardan biridir. Mavjud hisob tizimi ko‘p jihatdan an’anaviy bank amaliyotiga moslashgan, shu sababli islom moliyasining o‘ziga xos talablari, jumladan daromadni tan olish, kechikish uchun olingan mablag‘lar va shariatga moslik axboroti hisobda yetarlicha aks etmayapti. Taklif etilgan choralar, ya’ni alohida hisobvaraqlar, hisob siyosati, mablag‘larni ajratib yuritish va hisobotni kengaytirish islom oynalarining shaffofligini oshiradi hamda sohaning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. AAOIFI. Shari’ah Standards. Bahrain: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
2. AAOIFI. Financial Accounting Standard No. 28 «Murabaha and Other Deferred Payment Sales».
3. AAOIFI. Financial Accounting Standard No. 32 «Ijarah».
4. IFRS 16 «Leases». International Accounting Standards Board.
5. Ayub M. Understanding Islamic Finance. Chichester: John Wiley & Sons, 2007.
6. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy etishga qaratilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 27.03.2026-yildagi O‘RQ-1126-son.

7. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (yangi tahriri), 05.11.2019-yildagi O‘RQ-580-son (2026-yilgi o‘zgartirish va qo‘shimchalari bilan).
8. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (yangi tahriri), 11.11.2019-yildagi O‘RQ-582-son (2026-yilgi o‘zgartirish va qo‘shimchalari bilan).
9. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. “Lizing to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 14.04.1999-yildagi 756-I-son.
10. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining qarori. “Kredit tashkilotlarini islomiy bank faoliyatiga o‘tkazish hamda islomiy bank xizmatlarini ko‘rsatish tartibi to‘g‘risida”gi nizom (Adliya vazirligi tomonidan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan).
11. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining qarori. “Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarni ko‘rsatish tartibi to‘g‘risida”gi nizom (Adliya vazirligi tomonidan 26.07.2024-yilda 3536-son bilan ro‘yxatdan o‘tgan).
12. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining qarori. “Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisoblar rejasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi nizom (Adliya vazirligidan 13.08.2008-yilda 1844-son bilan ro‘yxatdan o‘tgan).